

VAIDYBINIŲ FILMŲ PERSPEKTYVA VIZUALINĖS ANTROPOLOGIJOS (RE)KONSTRUKCIJOSE

Asta Jurevičiūtė

Šiaulių universitetas

Filosofijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. asta.jureviciute@yahoo.com

Straipsnio temą inicijavo suvokimas, kad vizualinė antropologija dažnai vienareikšmiškai tapatinama su vaizdo etnografija ir traktuojama kaip dokumentinis filmavimo būdas, išsamiai neatrenkant siužetų, parodantis natūralius žmonių veiksmus natūralioje aplinkoje. Etnografinis filmas, pasitarnaujantis objektyviai perteikti „egzotinių“ kraštų žmonių papročius, darbus, gamybos procesus, folklorą, bendravimo formas, gyvenamąją aplinką ir t. t., neginčijamai užsiima tvirtas pozicijas kaip vizualinės antropologijos metodas, kaip nepaneigiamos vertės kultūros dokumentas.

Polemika kyla tuomet, kai vizualinės antropologijos tyrimo lauke pristatomi vaidybiniai filmai. Kokios rūšies kultūros dokumentais būtų galima įvardyti vaidybinius filmus ir kokią reikšmę jie įgyja sociokultūrinės antropologijos kontekste? Vaidybiniai filmai, kaip visuomenės sukurtas produktas, traktuotini kaip kultūros dokumentai, tačiau probleminių aspektą lemia minėtų filmų fiktyvumas ir Lietuvos akademiniame terpeje vis dar stipriai išsisknijęs filmo – kaip pramogos – požiūris, apie kurį dar 1975 m. svarstė vienas vizualinės antropologijos teoretikų Johnas Weaklandas.

Vaidybinių filmų tyrimo problema tikrai nėra inovatyvi, kaip iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti. Dar 1953 m. Margaret Mead straipsnyje apie vizualinę antropologiją teigė, kad mokslas apleido vaizdus, nustumdamas juos į nereikšmingų iliustracijų lygmenį. Antropologė Mead pirmoji suponavo idėją, kad vizualiniai produktai gali būti ne tik traktuotės to, kas parašyta žodžiais, kaip kad egzistavo iki tol, bet kad vaizdai gali būti integrali tyrimo dalis (Margaret, 1975: 4). Antropologinis filmų stebėjimas leidžia tirti vaidybiniuose filmuose vaizduojamas kultūros sistemas, per vizualinius produktus pažinti juos kuriančią kultūrą ir jos įtaką kitoms kultūroms bei vizualinei jų terpei. Daugelis per tyrimą kilusių atsakymų gali būti sėkmingai abstrahuoti ir daugeliu atveju atsakyti em-

piriškai nagrinėjant filmus ir kultūras, analizuojant bruožų ir santykių tendencijas bei diferentiškumą.

Šiame straipsnyje nagrinėjamas neretai oficialiai nekvestionuotinas antropologinis požiūris ir interesas analizuojant vaidybinius filmus kaip kultūros dokumentus. Bandoma atsakyti į antropologinius svarstymus: kokios rūšies kultūriniais dokumentais būtų galima įvardyti minėtus filmus? Kokią svarbą jie turi sociokultūrinei antropologijai? Pateikiama antropologinė filmų analizė: principai, problematika, pritaikomumas ir perspektyva.

Net ir šių dienų reginio / vaizdo kultūros laikotarpyje vaidybinių filmų antropologiniai tyrimų aptarimai gali būti įvardijami tik kaip mažumos pareiškimai, retai sukeliantys didesnį rezonansą ir gebantis daryti įtaką. Nepaisant to, vizualinės antropologijos domėjimasis vaidybiniais filmais neblėsta, išsikovoja pripažinimą kaip savarankiška tyrimo sritis ne tik dėl išskirtinumo ar ypatingumo, tačiau ir dėl to, kad ji yra artima tradiciniams antropologiniams metodams (*Principles of...*, 2003: 45).

Vizualinės antropologijos tyrimai, kaip ir tradicinė antropologija, pasižymi teorinėmis ir praktinėmis galimybėmis, ypač skirtingų multikultūrinių, kompleksinių, šiuolaikinių kultūrų tyrimuose. Tačiau šios galimybės gali būti nustatytos tik atlikus išsamius empirinius tyrimus. Vaidybinių filmų antropologinis tyrimas yra giluminis ir nuoseklus dėl keleto svarbių veiksnių: ne tik pripažįstama, kad ilgalaikiai įrašai yra vertingi – jie yra išsamiai, sistemingai ir objektyviai tiriami: daug dėmesio skiriama vaizdo ir garso turinio tyrimui, skirtumams, sąveikaujantiems su pagrindine medžiagos prigimtimi.

Nors vaidybiniai filmai yra fiktyvūs, tačiau, viena vertus, pasižymi tendencingu dokumentiškumu perteikiant elgesį, kita vertus, tai nėra pagrindinis tyrimo dėmesio centras antropologinės analizės perspektyvoje. Šie filmai veikia pasirenkami kaip įvaizdžių projekcijos, kaip žmogaus visuomeninio elgesio pavyzdys, ir šie vaizdiniai laikomi pagrindiniu tyrimo objektu (*Principles of...*, 2003: 47). Įvaizdžiai ypatingais atvejais gali būti „tikri“, nors ir skiriasi nuo realybėje matomų atvejų. Jie gali atspindėti kultūrinės minčių bei jausmų prielaidas ir struktūras, gali lemti žiūrovo elgesį, jo refleksiją lyginant savo ir veikėjo elgesį, analizuojant panašumus ir skirtumus. Antra vertus, tai tik premisos – tikrosios reikšmės gali būti nustatytos tik atskyrus filmo vaizdinius, tiriant koreliaciją tarp filmų kūrėjų, jų auditorijų ir tolygrečiai siejant su kita konteksto informacija.

Vizualinės antropologijos tyrimo laukas, apibrėžties ribos

Vizualinė antropologija yra pripažinta viena sociokultūrinės antropologijos disciplinos atšakų. Jai priklauso atskiras padalinys – Amerikos antropologų asociacija (*American Anthropological Association*). Leidžiami žurnalai, rengiamos reguliarios konferencijų sesijos ir simpoziumai, skirti vizualinei antropologijai, taip pat dėstoma vis daugiau studentų ir vadovaujama šios srities tiriamiesiems darbams.

Nepaisant to, vizualinė antropologija patyrė tuos pačius sunkumus, kaip ir bet kuri kita antropologijos šaka (kitame kontekste tai būtų laikoma vienu disciplinos privalumu): platų veiklos užmojį ir nenorą palikti bet kurį žmogaus studijų aspektą nuošalyje. Tarpdisciplininė antropologijos prigimtis reiškia, kad tvyro nuolatinė įtampa tarp įcentrinių ir išcentrinių jėgų (*Rethinking...*, 1997). Tai akivaizdžiai matyti iš besitęsiančio naujų disciplinos atšakų atsiradimo proceso, sąlygojančio perteklių, kuris gali kelti grėsmę centro darnai. Pati vizualinė antropologija yra tokių tendencijų pavyzdys – tai sąlyginai nauja atšaka, kartkartėmis patirianti tapatumo krizę.

Vizualinė antropologija plačiai apima tiek pagrindines jos tyrinėjamas temas, tiek faktus, esančius antropologijos ir jos auditorijos sąsajoje. Tai tiek pat susiję su antropologinių žinių pateikimu ir naudojimu, kiek ir su šių žinių formavimu. Apskritai pastebimas dėmesio centro dvilypumas: viena vertus, vizualinė antropologija susijusi su vizualinės medžiagos panaudojimu antropologiniame tyrinėjime (*Principles of...*, 1975), kita vertus, ji studijuoja vizualines sistemas ir regimąsias kultūras.

Metodo atskyrimas nuo teorijos niekada nėra paprastas ir bent taip yra tuo atveju, kai disciplina kartais apibrėžiama per metodus: faktinės medžiagos rinkimą ir dalyvaujantį stebėjimą. Howard Morphy teigimu, metodologinis įrankis praktikoje negali teoriškai būti neutralus, nes turi būti pasirinktas remiantis tyrimo tikslais ir atsižvelgiant į žinias apie nukrypimus ir prielaidas, kuriais jis pats bei jo istorija yra pagrįsti“ (*Rethinking...*, 1997: 13). Postmodernios antropologijos kritikos dalis taip pat rėmėsi tuo, kad jos metodologija buvo pagrįsta dviguba neutralaus stebėtojo iliuzija ir stebimu socialiniu fenomenu. Siekiant atremti tokią kritiką, antropologijoje metodas turi būti atpažintas kaip prigimtinais teorinis išvados, taip pat pabrėžiamas aiškus teorinių pagrindų išdėstymas. Nepaisant to, Marcus Banks ir Howard Morphy teigia, kad įmanoma ir tikriausiai netgi būtina pragmatiškai daryti perskyrą tarp teorijos ir metodo, kuris išskiria tyrimo tikslus ir interpretavimo struktūrą ar paradigmą,

taikomą analizuojant duomenis, atsižvelgiant į būdus, kuriais duomenys buvo gauti“ (*Principles of...*, 1997: 13).

Kaip metodas vizualinė antropologija visų pirma yra priminimas, kad yra tiek daug ką stebėti, dauguma to, ką galima sužinoti apie kultūrą, gali būti efektyviai ir išsamiai užfiksuota filmuojant, fotografuojant ar piešiant. Šis požiūris antropologijoje susijęs su induktyvine visapuse tendencija. Vizualinė antropologija kaip teorija, studijuojanti vizualines sistemas, yra susijusi su vaizdinių ar regimųjų fenomenų fiksavimu, analizuojant reikšmes. Vienas vizualinės antropologijos uždavinys yra apibrėžti vaizdinių sistemų ypatybes ir jų interpretavimo sąlygas bei susieti tam tikras sistemas su sudėtingais socialiniais ir politiniais procesais, kurių dalimi jos yra. Kitas uždavinys – analizuoti pačių antropologinių žinių sklaidos vizualines priemones.

Kai reflektyvumas tampa centriniu antropologijos metodo komponentu, vizualinė antropologija kartu su reflektyvumo istorija, su įvykio fiksavimu ir potencialu kontroliuoti veiksmą ir procesą, tampa augančia centrine sritimi. Taigi vizualiniai tekstai yra tiek kuriami, tiek panaudojami, ir šie interesai nebūtinai turi būti supriešinti. Vizualinė antropologija yra susijusi su visu antropologijos procesu nuo duomenų užrašymo, jų analizės iki tyrimo rezultatų sklaidos.

Antropologija kaip disciplina pati yra vaizduojamasis procesas, susijęs su kultūros vertimo ar interpretacijos veikla. Ji apima bendruomenės kultūros ar segmento analizės pateikimą auditorijai, kuri susideda iš žmonių, kilusių iš įvairių kultūrų, sąveikaujančių esant įvairioms prielaidoms. Tokiu būdu vaizduojamųjų procesų prigimties supratimas kultūrose yra integralus visiems antropologijos tikslams. Iš tikrųjų vizualinė antropologija labiau įtraukta į antropologinį metadiskursą, kuris atsižvelgia į nustatytą dalyvaujančiųjų ir interpretuotojų prigimtį. Vizualinės antropologijos aprėpiamumo ribos dėl galimybės jas išplėsti kai kuriais atvejais yra problemiškos, ypač jei siekinys yra iš naujo integruoti disciplinos atsaką neperžengiant platesnės visumos ribų. Tačiau vizualinis komponentas yra toks svarbus žmogaus kultūriniame, pažintiniame ir suvokimo procesuose, kad jis gali būti artimas visoms antropologijos sritims.

Vizualinė antropologija susijusi su vizualumo ir kultūros proceso sąveikos problemišku, greta vaizdinių pasireiškimų prigimties supratimo ir būdo, kuriame matymas ir tai, kas matoma, yra žmonių sąvokinių pasaulių dalis. Ši perspektyva sugrąžina prie Gregory Batesono ir Mar-

garet Mead idėjos, kad vizualiniai pasauliai atspindi skirtingus matymo būdus. Vizualinėje antropologijoje teorija analizuoja vizualinės kultūros klausimus, regimojo pasaulio sisteminimą ir tai, kaip vizualiniai fenomenai yra įtraukti į kultūros procesą ir daro įtaką sociokultūrinių sistemų trajektorijai.

Taigi vizualinė antropologija turi įtraukti meno, materialiosios kultūros ir ritualinę antropologiją. Vizualinis supratimas, kas yra matoma ir kaip tai interpretuojama, yra svarbi dalis to, kaip asmenys egzistuoja kaip žmonės pasaulyje, o didžiausias vizualinės antropologijos disciplinos privalumas – tai vaizdinių sistemų ypatybių studijos, taip pat to, kaip objektai yra matomi ir kaip jie suprantami.

Vizualinės sistemos ir matymo būdai

Vizualinėje antropologijoje vartojamas terminas „vizualinės sistemos“ bendrajai koncepcijai išreikšti: procesai, kurie užbaigiami vizualinių objektų kūrimu, kurie reflektoriai konstruoja savo vaizdinę aplinką ir komunikuoja vizualinėmis priemonėmis. Vizualinės dimensijos vyrauja daugelyje žmogaus veiklų – nuo kalbėjimo iki artefaktų gaminto. Vizualinėje antropologijoje reginys yra iki tam tikro lygio socialiai ir / ar kultūriškai sukonstruotas, ir teigiama, kad egzistuoja ryšys tarp to, kaip žmonės išmoka naudoti vaizdines sistemas, ir tarp to, kaip jie mato pasaulį.

Savo gebėjimą matyti žmogus įtraukia virtualiai į kiekvieną gyvenimo aspektą. Tokiu būdu vizualinės antropologijos dėmesio centre yra tiek paties antropologo atstovaujamos sistemos ypatybės (pvz., būdas, kuriuo filme sukuriama reikšmė ir kaip ją interpretuoja auditorija), tiek tų vaizdinių sistemų ypatybės, kurias studijuoja antropologai šioje srityje. Be to, kai kurie vizualinės antropologijos atstovai nukreipia savo dėmesį į įvairius bendradarbiavimo projektus (pvz., Terence Turner (1992) darbas „Defiant Images: The Kayapo Appropriation of Video“ yra labiausiai cituojamas pavyzdys ir į vizualinių masinių medijų, ypač televizijos, suvokimo analizavimą (pvz., Abu-Lughod, 1995; Das, 1995)).

Per XX a. besikeičianti technologija pakeitė ir išplėtė galimybes matyti pasaulį ir sukūrė gerai žinomus įvaizdžius prieš tai buvusiems nematomiems objektams. Šiandien filmų technologija, kaip ir jos konceptualizavimas, lyginant su buvusiais vaizdinės antropologijos pradininkų Spencerio ir Haddonso ar net Meado ir Batesono technologija, iš dalies pasikeitė.

Šių dienų vizualinės antropologijos atstovai susiduria su elementaria pamoka – tai, kad vizualiųjų sistemų pagrindai varijuoja priklausomai nuo skirtingų kultūrų, atkreipiant dėmesį į tai, kas pasirenkama vaizduoti, ir į tai, kaip tie bruožai yra pavaizduoti ar užkoduoti. Vienas vizualinės antropologijos tikslų – atskleisti šiuos skirtingus „matymo būdus“ bendruomenėse ir tarp jų bei parodyti, kai jie lemia įvykius ir žmonių pasaulio konceptualizavimą.

Apžvelgus literatūrą, nagrinėjančią vaidybinius filmus, išryškėja skiriamas dėmesys filmų kategorizavimui, diferencijavimui ir vertinimui. Deklaruojant pareiškimus apie filmų kokybę, teisybę, grožį, socialines, moralines vertybes, dažnai vaidybiniams filmams, Johno Weaklando teigimu, yra „klįjamos etiketės“. Be šių kritikos straipsnių yra atlikta nemažai tyrimų, nagrinėjančių filmo turinį ir jo svarbą – komparatyvistiniu metodu analizuojamas realybės santykis, arba įtaka žmogaus elgesiui. Pirmasis tokio tipo tyrimas gali būti siejamas su Jones (1942) atlikta kiekybine filmo turinio analize (Benedict, 1946).

Taip pat pastebimi filmų charakteristikų apibendrinimai (pvz., Jowett, 1970; Safilios-Rothschild, 1968), generalizuojantys tam tikrą laikotarpį. Marcuso tyrimas pasiūlė išsamius populiarių filmų reikšmių aptarimus ir pastabas, kurios dekodavo užmaskuotus turinio lygmenis. Daugelis šių tyrimų veikia panašūs į kritikos straipsnius, skiriasi nebent tuo, kad kritikos straipsniai nėra tokie formalūs kaip tyrimo pristatymo medžiaga. Antropologinis vaidybinių filmų tyrimas, kaip ir tradicinė antropologija, yra nežinomos esmės tyrinėjimas – filmai, jų kultūrinė terpė ir galima koreliacija yra valdomi tam tikrų principų. Antropologiniai vaidybinių filmų tyrimai gali išsiplėsti į platesnius kontekstus formuluojant tokius klausimus: kaip filmai susiję su savo kultūriniu šaltiniu, iš kurio jie paimti? Kokia jų kultūrinė funkcija ir įtaka? Ar filmai skirtingai įvaizdina įprastus kultūrinius pavyzdžius? Kaip filmo turinys koreliuoja su tikrove? Realybė, su kuria susijusi antropologija, nėra traktuojama nei kaip elgesio primityvios faktinės smulkmenos, nei kaip meninės tiesos turinys, bet kaip pati kultūros objektyvioji realybė – šis konstruktas lyginamas su filmo įvaizdžių prasmėmis, neretai įtraukiant abejas realybes.

Antropologinės filmų analizės apžvalga

Antropologinės vaidybinių filmų studijos – temų ir struktūrų tyrimai – buvo pradėtos vykdytos JAV per Antrąjį pasaulinį karą. Filmai

pradėti grupuoti pagal panašų pobūdį, o tai turėjo įtakos bandymams platesnėse kultūros srityse – jų skirtumus ir panašumus susieti holistiniu aspektu. Atsižvelgiant į karo meto aplinkybes, tradiciniai antropologijos lauko tyrimo metodai buvo pritaikomi nelengvai, ypač problemiška buvo pritaikyti šiuos metodus tiriant didesnes visuomenes. R. Benedicto teigimu, tai paskatino ir inicijavo įvairiausių priemonių ir būdų išstudijavimą, kuriuos būtų įmanoma pritaikyti tiriant dideles bendruomenes JAV. Minėti metodai apėmė pokalbius su *natives* (vietiniais) ir atvykėliais gyventojais, įvairių tipų rašytinės medžiagos tyrimus – vaizduojamuosius ir interpretacinius pasakojimus, istorijas, romanų vertinimus, taip pat filmų, sukurtų visuomeniniu pagrindu, tyrimus (Weakland, 1975: 231–251).

Pavyzdžiui, viena ankstesnių studijų, kurią 1943 m. atliko Batesonas (filmas „Hitler Youth Quex“, režisierius Hans Steinhoff, 1933 m.), koncentruojasi ties atskiro filmo detalioje analize. Be to, siekiant išsamiai apibendrinti filmo siužetą, pats filmas buvo žiūrimas daugybę kartų ir analizuojamas keliais aspektais: per laiko perspektyvą, politines grupes ir prielaidas, šeimos kilmę, ateities šeimą, peilio (kuris yra pagrindinis dramos simbolis) ir mirties prizmes. Kaip pažymėjo Batesonas, filmas „Hitler Youth Quex“ trimis aspektais susijęs su nacizmu: jį sukūrė naciai, jo tikslas buvo sukurti propagandinį filmą apie nacių, filmas vaizdavo nacių. Atsiveria daugiasluoksniai kontekstai, kuriais galima tirti vaidybinių(-ius) filmą(-us) – kiek šiuo atveju filmas susijęs su jo kūrėjais, auditorija ir jų vaizduojama subjektyvia medžiaga, kuri gali koreliuoti su filmu ar būti visiškai skirtinga. Batesono nuopelnus papildoma tai, kad jis išanalizavo keletą ginčytinų metodologinių klausimų, tokių kaip filmo pasirinkimas, filmo pastabų tikrinimas, remiantis kitais informacijos šaltiniais, filmų ir jų šaltinių ryšių koreliacija.

Prie išsamesnių vokiškų filmų tyrimų prisidėjo S. Kracaueris. Iš pradžių jis tyrinėjo Vokietijos kronikas ir dokumentinių filmus, vėliau – 1919–1933 m. – ėmėsi vaidybinių filmų, ypatingą dėmesį sutelkdamas į besikeičiantį socialinį kontekstą. Kracauerio darbai neabejotinai produktyvūs, tačiau neišvengta ir trūkumų: jis nesirėmė tiksliai apibrėžtais pastebėjimais, vietoje to pasinerdavo į gilius psichologinius filmų ir sociologinių duomenų aiškinimus, o tai suponavo ne itin nuoseklų ir sistemingą vertinimą bei analizę.

Analizuojant minėtąjį laikotarpį, labai mažai prieinamos informacijos randama apie japonų gamybos filmų tyrinėjimus. Nors R. Benedict užsimena, kad buvo atliktas reikšmingas darbas žiūrint ir aptariant japo-

nų gamybos filmus, tačiau šaltiniuose minimi tik keli glausti filmų aptari-
mai. Antrojo pasaulinio karo metu (1944 m.) pristatytame pranešime „Ja-
ponų filmai: psichologinė karo fazė“ (*Principles of...*, 1971: 439–470),
kurio autorius nėra žinomas, remiamasi 20 atrinktų filmų analize, kurioje
pagrindinis dėmesys skiriamas karo turiniui filme, japonų ir kitų tautų
koegzistencijai, miesto ir periferijos gyvenimo skirtumams, Japonijos
tautinei ir šeimos struktūrai. Galiausiai 1944 m. Meadowo atlikti tyrimai
pateikė gerokai išsamesnę 7 filmų analizę ir psichologinį japonų charak-
terio apibendrinimą.

Dar keletas tyrimų buvo atlikta Sovietų Sąjungoje ir Prancūzijoje.
Sovietų Sąjungoje tyrimus 1950 m. atliko Eriksonas, analizuodamas fil-
mą „Childhood of Maxim Gorky“ (režisierius Mark Donskoy, 1938 m.).
Prancūzų gamybos filmų siužeto analizę ir kryptis tyrė Wolfenstein ir Lei-
tes. Pastarieji tyrinėtojai atliko analizę tirdami amerikiečių, britų ir pran-
cūzų filmus. Minėtuose filmuose daugiausia dėmesio skiriama meilės,
šeimos santykiams, žudikų, aukų ir teisėsaugos agentų, galiausiai – atli-
kėjų ir stebėtojų ryšiams. Tačiau pažymėtina, kad šios abstrakcijos vis
dėlto daugiau rėmėsi psichologiniu tyrimo metodu.

Be aptartų tyrimų dar galima paminėti 1955 m. – indišku filmų
tyrimus vykdė Honigmannas ir van Doorslaeris. Nors tai nebuvo išsami
analizė, tyrėjai naudojosi Indijos filmų kritiko pateiktais duomenimis, o
jų darbas buvo paremtas svarbių kultūrinių temų identifikacija.

Istoriografiškai žvelgiant, po šių tyrimų ištisą dešimtmetį nebuvo
atlikta jokių antropologinių analizių. Tik vėliau, 1960-ųjų pradžioje, We-
aklandas pradėjo nagrinėti komunistinės Kinijos filmus. Jo interesą są-
lygojo klausimas: ar įmanoma šių filmų rasti už Kinijos sienų ribų? Šis
tyrimas buvo vykdomas per atstumą dėl politinės santvarkos, tuo metu
neprieinamos šalies kultūros. Pagrindinį dėmesį autorius kreipė į propa-
gandos temas, vyraujančias kinų filmuose. Weaklando ilgo ir nuoseklaus
tyrimo metu išaiškėjo ir kai kurios minėtų filmų ypatybės. Nors tradicinė
kinų kultūra jau buvo tyrinėta antropologų, tačiau Weaklando tyrimas
iš išorės palietė galimus ryšius naujuose kinų filmuose tarp socialinių
politinių temų ir tradicinės kultūros struktūrų. Pavyzdžiui, svetimų grobi-
kų įsiveržimo ir kinų pasipriešinimo vaizdai filme buvo tyrinėti lyginant
juos su tradicine kinų šeimos struktūra (*Principles of...*, 1971: 290–298).
Filmo ir tradicinių kultūrinių temų skirtumai buvo traktuojami kaip sąsa-
jos, tyrimu siekiant išsiaiškinti kultūrinių pokyčių prigimtį ir juos lydinti

nuoseklų revoliucinį politinį pokytį. Taip pat nevengta filmo tyrime analizuoti meilės ir šeimos santykių konfliktiškumo bei jų sprendimo.

Visi paminėti filmų tyrimai yra tiesiogiai susiję antropologiškai. Tačiau nepaisant to, atrodo, kad antropologiniai vaidybinių filmų tyrimai vis dar yra inovatyvi sritis, o tyrimai, kurie buvo atliekami, neretai pasižymi glaustumu ir paviršutiniškumu.

Antropologinė filmų analizė: principai ir problemos

Antropologinės filmo analizės principai apima ne tik akivaizdžiai svarbų tyrimo objektą, bet ir glaudžias sąsajas su tradicinės antropologijos interesų tendencijomis. Kuriant apibrėžtus žmogaus elgesio, socialinės sąveikos ir pasaulio esmės vaizdinius, vaidybiniai filmai šiuolaikinėje visuomenėje savo esme ir kultūrine svarba yra analogiški istorijoms, mitams, ritualams ir ceremonijoms, kurie vyravo primityviose visuomenėse ir kuriuos antropologai ilgai tyrinėjo. Vizualinės antropologijos vaidybinių filmų analizės turinyje sutinkami minėti metodologiniai panašumai, kurie, kaip ir klasikinės antropologijos srityje, išreiškia tai, kas ir kaip yra pavaizduota.

Filmo turinio tyrimas yra tik tam tikras bendro antropologinio kultūrinės medžiagos tyrimo pavyzdys ieškant temų ir jų sąveikos tam tikroje gyvenimo situacijoje. Weaklando teigimu, antropologinio filmo tyrimo technika apima išsamų pačių filmų nagrinėjimą, išplėstą visų veiksmų užrašymą, taip pat apžvalgą, kas buvo atlikta ir įrašyta, ir kartojimą per visą procesą. Weaklandas, remdamasis asmenine patirtimi, nurodo selektyvumo svarbą: atrenkant filmus negalimas joks subjektyvumas, atranka priklauso nuo tikslų, pirmenybių ir aplinkybių, taip pat intelektinių, praktinių gebėjimų. Antropologas mini neišvengiamus ir vyraujančius sunkumus. Visų pirma, išsamus ir kruopštus stebėjimas yra sudėtingas, todėl šis pagrindinis darbas negali būti perleistas pagalbiniam tyrėjams. Antra, nelengva matyti tai, kas iš tiesų yra svarbu. Pagrindinis antropologinio filmo tyrimo uždavinys – išskirti ir apibūdinti filmo turinį, iš pradžių nekreipiant dėmesio į bet kokius kultūrinius ryšius. Kadangi neįmanoma žinoti filmo turinio iš anksto (jei taip būtų, tai analizė netektų savo prasmės), todėl tyrimo metu analizuojamas turinys ir turi būti laikomas pagrindiniu. Siekiant išvengti analizėje neobjektyvaus požiūrio ir išankstinės nuomonės, būtina kaip galima tiksliau remtis gautais duomenimis. Tai gana nelengvas uždavinys, nes išankstinių nuomonių, liečiančių fil-

mus ir kultūrą, gausu. Trečia, jei stebėtojas susiduria su tokiomis išankstinėmis ir gausiomis nuomonėmis, kyla pagrįstas klausimas: kaip tyrėjas gali sutelkti dėmesį ir objektyviai vertinti bei analizuoti filmą? Nėra galutinio atsakymo į šį probleminį klausimą, tačiau galima iškelti keletą bendrų prielaidų ir principų, kaip šiuo atveju būtų galima vykdyti konkrečius filmų stebėjimus.

Viena svarbiausių prielaidų ta, kad bet kuris filmas (ar filmų grupė iš skirtingų kultūrinių šaltinių), kaip ir kultūra, yra tam tikras modelis ir tam tikro laipsnio nustatyta visuma, kuri atskleidžia struktūrą, sudarytą iš pasikartojančių tematinų elementų. Ši prielaida yra paremta bendru moksliniu tikslu, pasaulio matymu, sėkminga patirtimi. Atitinkamai svarbiausias filmo analizės uždavinys – gautoje medžiagoje išskirti eiliškumo bei svarbos elementus ir santykius. Neabejotinai svarbiausi nurodymai kyla iš šių prielaidų derinio ir pagrindinio antropologinio tyrimo akcento. Kadangi antropologija – mokslas, tiriantis žmonių gyvenimo, elgsenos ir mąstysenos skirtumus ir panašumus holistiniu aspektu, tai vaidybinio filmo turinio stebėjimas bent jau iš pradžių gali būti sutelktas į medžiagą, vaizduojančią žmogaus elgseną ir socialinę sąveiką, santykius.

Dar vienas kriterijus, kitu aspektu nagrinėjantis problemą – tai tyrimo metu pagrindinis dėmesys skiriamas ne stebėtojui, o pačiai filmo medžiagai. Labai svarbu pažymėti, kokius turinio aspektus ar elementus akcentuoja filmai, net jei šie, pasak stebėtojo, iš pradžių buvo neįdomūs. Toks išryškėjimas gali būti ir vienodai akivaizdus, ir sunkiai pastebimas, tačiau tyrimo eigoje tampa naudingas, nes atsiskleidžia aiškiai matomi prieštaravimai, išimties, taip pat lengviau identifikuojami tie objektai, kurie buvo ignoruojami arba kurių buvo vengiama filme.

Nors filmo turinio stebėjimai gali būti atlikti įvairiai, dažniausiai jie turi tendenciją susipinti: viskas tampa tarsi konkrečių smulkmenų samplaika. Nuodugni peržiūra yra reikalinga tam, kad parodytų, kurios smulkmenos yra pasikartojančios ir reikšmingos, kurios – neesminės. Ryšys su pagrindiniais principais padeda suvokti pagrindinius ar netgi paslėptus formalius panašumus tiksliai turinyje tarp variacijų.

Vizualinės antropologijos tyrimuose pagrindinis uždavinys keliamas tiksliai pavaizduoti išsamius kultūrinius modelius (Mead, 1953). Nors smulkmenų svarba priklauso nuo santykio su šiais modeliais, pastarieji gali būti matomi tik po to, kai suvokiamos ir susiejamos svarbios smulkmenos. Pagrindiniai modeliai negali būti nuspėti, tačiau jie turi ten-

denciją tapti vis labiau matomi. Tokie kitimai vyksta tuo metu, kai tyrėjai ieško dėsningų turinio elementų pasikartojimo ir tarpusavio ryšių pasikartojimo tam tikrame lygmenyje tarp minėtų (ypač formalių) elementų. Kitimai taip pat vyksta, kai tyrėjai siekia sujungti nesutapimus ir prieštaravimus į viena – paprastai tai nutinka atskirais atvejais, atsižvelgiant į tam tikras aplinkybes ir nekreipiant dėmesio į bendrą sutarimą.

Dar viena medžiagos rūšis, svarbi filmo analizei – tai informacija, remiantis *native* (vietinio) kultūros nario požiūriu į filmo turinį. Tokią informaciją galima gauti apklausiant informantus, kurie matė filmą tyrinėjant filmų apžvalgas, komentarus, recenzijas ir t. t. Tai, kaip esama ar numanoma žiūrovų auditorija supranta filmo turinį, taip pat suteikia daugiau pagrindinės informacijos tolesniems sociokultūrinės įtakos ir filmų svarbos tyrimams.

Pavyzdžiai, pasirinkti filmų tyrimams, gali būti labai įvairūs. Filmai, naudojami tyrimams, neturi būti dideli meno kūriniai, jie neprivalo atitikti aukščiausių reitingų ir kriterijų, taikomų filmams. Eiliniai komerciniai filmai taip pat gali būti sėkmingai išanalizuoti, o gauti rezultatai gali parodyti šių filmų pranašumus, kadangi jie pagal savo temas ir pristatymus santykinai nesudėtingi, nes sukurti pagal tam tikrą nusistovėjusį pagrindinį siužetą.

Filmų atrinkimas tyrimams priklauso nuo tyrėjo interesų ir jo tikslų. Kai tyrimui pasirenkamas vienas (arba labai ribotas filmų skaičius), tai didžiausias dėmesys skiriamas intensyviai turinio analizei ir jos formavimui, o filmas nagrinėjamas daug kartų ir labai išsamiai.

Kai tyrimo objektu laikomi bendro šaltinio filmai, tai kiekvienas filmas dėl praktinių priežasčių, tokių kaip pastangos ir laikas, būna mažai tyrinėjamas, tuomet didžiausias dėmesys per tyrimą teikiamas visiems filmams, išskiriant bendras temas ir struktūras.

Vienas pagrindinių vaidybinių filmų grupės tyrimo variantų apima filmų pasirinkimą, kurie buvo nufilmuoti per tam tikrą laikotarpį, tuo siekiama iširti tematinio turinio kryptis taip, kaip savo koncepcijoje iliustruoja Kracaueris. Vėlgi remiamasi pradiniais interesais tam, kad būtų pamatyta, kas yra pastovu – kas yra bendra visuose analizuojamuose filmuose – tai sukonstruoja pagrindą, pagal kurį atskleidžiami skirtumai.

Kaip mitai ir apeigos gali būti tiriami atskiriant juos nuo jų kultūrinių šaltinių ir funkcijų, taip ir analizuojamas filmo turinys gali būti pagrįstas ir naudingas. Vaidybinių filmų turinio tyrimas yra fundamentalus tolesniems kultūriniais filmų tyrimams – turinio analizė paprastai ma-

toma kaip priemonė, sujungianti filmus su kitomis kultūros išraiškomis. Tai suponuoja kitas galimybes, problemas ir premisas, kurios taip pat turi būti iširtos.

Analizės pritaikymas ir perspektyvos

Kaip parodė anksčiau pristatyti tyrimai, antropologai filmo analize domėjosi kaip priemone platesniam kultūros tyrimui, o ne kaip paties filmo turinio analize. Tačiau tokius tyrimus daug sudėtingiau aprašyti ir aptarti – jie apima platesnę ir dar komplikuočiau sritį.

Minėti pavyzdžiai, iliustruojantys tai, kas buvo atlikta, yra tik atskira dalis, ką realiai būtų įmanoma atlikti išsamaus tyrimo metu, o rezultatai – veikiau preliminarūs tyrimo išvalgos ir dviprasmiškos nuorodos nei apibrėžti duomenys. Tačiau tai tik dar kartą įrodo konstruktyvių ir išsamių vaidybinių filmų tyrimų rezonanso būtinumą.

Tyrimo situaciją palengvina, kai filmų kūrėjai, žiūrovai ir tema yra panašūs, jei „panašumas“ būtų interpretavimas platesne prasme. Galima bent jau laikinai apžvelgti Holivudo filmų kūrėjus ir žiūrovų auditorijas, kaip Amerikos kultūros narius, net jei skiriasi socialinės jų pozicijos. Taip pat galima atidžiai peržvelgti filmus, kuriuos jie kuria, laikantis tų pačių principų ir nuoseklumo, net jei daugeliu atveju filmai vaizduojami nerealistškai, reflektuojant amerikiečių gyvenimą taip, kaip tik geba šamanai ar pasakų sekėjai.

Vaidybinių filmų naudingumą kultūros struktūros tyrimui lemia ir tai, kad jie nėra faktiniai, dar daugiau – filmai pasakoja istoriją, t. y. jie pristato kai kurių gyvenimo segmentų interpretaciją, atrinkdami, formuodami ir nulemdami veikėjų elgesį. Toks filmas reprezentuoja klasifikuotą ir apibrėžtą vienovę, kurios prielaidos ir struktūros gali būti lengvai analizuojamos.

Kai kurioms šiuolaikinėms multikultūrinėms visuomenėms šie sąlyginiai supaprastinimai tampa svariu atspirties tašku – kuo vaidybiniai filmai yra daugiau apriboti ir lengviau pasiduodantys tyrimui, priešingai nei kasdienis gyvenimas, tuo jie yra vertingesni ir aktualesni. Kadangi filmai yra visuomenės informavimo priemonė, skirta plačiajai auditorijai, tai ji dažniausiai pristato palyginti paprastus filmus, kurių temos yra aktualios visiems žiūrovams:

- vienu metu filmai yra įdomūs ir įvairūs, kiekvienas jų pateikia pakankamai medžiagos apmąstymams. Kaip grupė filmai nagrinėja įvairialypę santykių ir situacijų koegzistenciją, tai

inicijuoja bendrų temų ir ypač socialinių situacijų tarpusavio tyrimo galimybę;

- filmai vienoje vietoje vizualiai ir akustiškai perteikia medžiagą – tai įgalina palyginti veikėjo veiksmo ir kalbėjimo koreliaciją – atskleisti tai, kas nesuderinama.

Filmo struktūrų ir elgesio struktūrų ryšiai yra taip pat labai svarbūs ir sudėtingi. Naudinga nurodyti interesų sąsajas su platesnėmis filmo turinio analizės problemomis ir jų svarba.

Galų gale tikriausiai pati svarbiausia filmo analizės ir jos panaudojimas kultūros tyrimams problema yra susijusi su gautų duomenų panaudojimu. Kai nustatomas filmo modelis, jis tarnauja kaip daugelio panašių kultūros modelių atspindys, tuomet iškyla vienas svarbiausių antropologijos studijų klausimų: kaip plačiai šis modelis atsispindi kitose kultūrose? Tai dar vienas probleminis uždavinys, reikalaujantis nemenkos antropologo kompetencijos ir nuoseklių tyrimų.

Poleminiuose svarstymuose vizualinės antropologijos srityje, išskiriant vaidybinius filmus, norisi atkreipti dėmesį į tai, kad gana neįprasta, kad plačiai eskaluojamo „reginio“ visuomenės laikmetyje beveik nėra atliekama jokių antropologinių filmų tyrimų, o tie, kurie buvo atlikti, buvo vykdyti seniau. Galima įvairiai spėlioti, kodėl taip yra – toks tyrimas reikalauja daug darbo ir pastangų, iš kitos pusės, visuomenė, kuri nėra susidūrusi su vizualiniu tyrimo darbu, dažniausiai jį prilygina filmo žiūrėjimui, traktuodama kaip pramogą.

Šiuolaikinis supratimas teigtų, kad antropologinių, vizualinių studijų kontekste bet koks vaizdas yra lygiavertė kultūrinio diskurso išraiška. Tačiau neretai pasiklystama estetiniuose ir etiniuose, socialiniuose ir moraliniuose koduose, mitų ir apeigų fantazmuose. Retas antropologas imasi išlaisvinti kodų sistemą, įvardyti objektų signifikantus. Tačiau ir antropologija yra kintanti sritis, tad reikia atkreipti dėmesį, kad kultūrinis susitarimas yra vienodai svarbus tiek bendradarbiaujant, tiek per konfliktą. Per filmo analizę priartėjimas prie kultūros taip pat gali būti sėkmingai abstrahuojamas pažįstant skirtingus kultūrinius modelius ar net savo pačių visuomenėse.

LITERATŪRA

Benedict R., *The chrysanthemum and the sword*, Boston, 1946.

Margaret M., Visual Anthropology in a Discipline of Words, *Principles of visual Anthropology*, Hockings Paul (Ed.), The Hague, 1975.

Mead M., *The study of Culture at a Distance*, Margaret Mead and Rhoda Métraux (Ed.), The University of Chicago Press, 1953.

Principles of Visual Anthropology, Paul Hockings (Ed.), The Hague, Paris, 1971.

Principles of Visual Anthropology, Paul Hockings (Ed.), The Hague, Paris, 1975.

Principles of Visual Anthropology, Third edition, Paul Hockings (Ed.), Berlin, New York, 2003.

Rethinking Visual Anthropology, Marcus Banks and Howard Morphy (Ed.), New Haven and London, Yale University Press, 1997.

Weakland J. H., Feature Films as Culture Documents, *Principles of Visual Anthropology*, Hockings Paul (Ed.), The Hague, 1975.

FEATURE FILMS PERSPECTIVE OF VISUAL ANTHROPOLOGY (RE)CONSTRUCTIONS

Asta Jurevičiūtė

Summary

The present day understanding would state that in context of anthropological, visual studies any view is an equivalent expression of cultural discourse; that is why approaching culture through analysis of a film may also be successfully applied in getting to know different cultural models around or even in our own societies.

The first, theoretical part is dedicated to presentation of the field of research of visual anthropology, officially unquestioned anthropological point of view and an interest in analysing feature films as documentation of culture are presented in detail. Anthropological discussions are carried out: what kind of title of cultural documentation could be given to the films is mentioned, what level of importance they have in cultural anthropology. Theoretical anthropological analysis of films is presented: principles and topics, applicability and perspective. Even though feature films are fictional, they are being chosen as projections of images, as an example of public behaviour of a human; these images are considered to be the main subject of the research.